

Стефан Н. АНЂЕЛКОВИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

КОСМЕТ И КОЛОНИЈАЛНИ ДИСКУРС**

Апстракт: У интелектуалним расправама, као и на подручју политичког сучељавања, у Србији су већ годинама на делу крајње супротстављена становишта, која савим поједностављено можемо да именујемо као национални и колонијални дискурс. Ова два дискурса одређују и рецепцију такозваног актуелног *Косовског проблема*. Национални дискурс, иако присутан у бројним ретушима, од левице до крајње деснице, претпоставља критичко суочавање са теоријским „принципима“ и политичким „решењима“, независно од њиховог порекла. Колонијални дискурс, са друге стране, подразумева прихватање како интелектуалних матрица, тако и политичких платформи, које су успостављене у међународним културним или политичким центрима. У том смислу, колонијални дискурс се артикулише као *експериментални дискурс*. Другим речима, овде се непосредна политичка стратегија националне безбедности, када је реч о Косову, оправдава не тренутним односима моћи, него апологијом оних параметара који су успостављени као непревладиве „црвене линије“ моћних земаља Запада, и међународних организација у којима оне имају највише утицаја. Један од појмова који су у колонијалном дискурсу добили на значају је појам отвореног дијалога. У том смислу, колонијални дискурс у ствари онемогућује критички дискурс, односно преиспитивање и критичку рецепцију идеолошки или политички утемељених решења косовског питања.

Кључне речи: Интелектуалци, колонијални дискурс, национални дискурс, национализам, критика, косовско питање.

ПРОБЛЕМ ПРИСТУПА

Намера да се истраже ставови српске интелигенције о косовском питању, у периоду после распада Југославије, одмах се суочава са значајним проблемом: потребно је најпре одредити сам појам интелектуалца, односно еманциповати се од популарног разумевања према коме се интелектуалцем може сматрати свако ко заврши неку високу школу. Међутим, универзитетско знање, само по себи, још није довољно да би се могло назвати интелектуалним ставом. Најпре, гомилање готовог знања, ради употребе у доношењу судова и закључака, не укључује битан моменат који садржи појам интелектуалца (Petrović 1986: 211).

Дакле, на првом месту, појам интелектуалца мора да буде разграничен од појма *експертиза*. На ову дистинкцију наилазимо код Ханса Георга Гадамера. Према Гадамеру, експерт је стручњак, зналац који обавља неку врсту саветодавне функције

* Истраживач-приправник, stefan.andjelkovic0123@gmail.com

** Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-66/2024-03 од 26. 1. 2024. године.

за оне који одлучују о друштвеним питањима, за разлику од интелектуалца који се бави оним што се тиче свих. Експерт се, такође, не одређује; његова експертиза је неутрална у односу на процедуру одлучивања, за разлику од интелектуалца, који приликом активирања стручног знања одмах заузима страну у спору о неком друштвеном питању (Гадамер 1996: 53).

А када друштвени спорови постају предмет одлучивања, онда и само одлучивање мора да добије форму спора. Свако одлучивање је неки облик спорења. Експерти као „стручњаци практичног знања“, како их именује Сартр, у том смислу у ствари нису никакви интелектуалци, иако се интелектуалци могу регрутовати из њихових редова (Sartre 1977: 10).

Према Максу Веберу, позив је, у световном смислу, оно чиме смо „позвани“ да се бавимо, у смислу „службе“ или „обавезе“ (Weber 1989: 63-64). Позив интелектуалца у савременом свету одговарао би његовој упућености на уско стручно подручје, а његова одговорност била би да се савесно препусти овом задатку. Етика интелектуалца била би, утолико – етика позива. Свођење делатности интелектуалца на експертизу, уз истовремени презир према свему што надилази овај ускостручни рад (и има „претензије“ на универзалну важност), у том је смислу једно од битних обележја нашег времена (Савић 2002: 291).

Другим речима, експерти су подређени специјализацији знања, која им отежава универзални поглед. Па ипак, друштвени простор експертизе не подразумева да експерт увек мора да буде дистанциран од одлучивања, па тиме и од (опште) одговорности. Експерти у политици, тако, излазе из оквира свог стручног знања, јер анализа стања овде подразумева и предлог решења, то јест деловања. Ово деловање, међутим, претпоставља моралну одговорност, односно оно треба да буде такво да се може узети као принцип. Интелектуалац је у том смислу пре свега морално одговарао.

Овом захтеву за универзалношћу супротставља се, међутим – *колонијални дискурс*. То подразумева прихватање већ успостављених алтернатива, које се намећу као непревадљиве дихотомije. Ове дихотомije су углавном своде на прихватање или одбацавање постављених вредности. Када експерти, који настоје да буду интелектуалци, и мисле у контексту испостављених алтернатива, онда је тражена универзалност, која треба да израсте из њиховог деловања, запала у колонијални дискурс. Деловање колонијалних дискурса, за који је свака различитост неподношљива (управо због одређености ових дискурса – нужним) може се сагледати и на примеру Србије, у сталном истицању и понављању исправности одлуке да се прихвати *status quo*. Један од облика антиинтелектуализма и подређености колонијаланом дискурсу несумњиво је избегавање истраживања о оним темама које се не могу обрадити „независно“ и „експертски“, у којима би било неизбежно да се заузме критички став (в. Кољевић 2010: 68).

Ма колико се то чинило поједностављеним, а на основу претходног, сасвим сведеног образлагања разлике између експертског, колонијалног и универзалног дискурса, и деловање интелектуалца када је реч о такозваном *косовском ишћању* могу се јасно рашчланити, према ширини интелектуалног опсега и моралној одговорности учесника у овом интелектуалном *спорењу*.

НАЦИОНАЛНИ ДИСКУРС

Национални дискурс на српској интелектуалној сцени подразумевао је артикулацију интереса Србије као националне државе и њених грађана. То се догодило у време када до сличних покрета долази и у другим југословенским републикама, средином осамдесетих година, иако је у то време већ унапредовао процес осамостаљивања република у односу на федерацију.

Упркос јасном курсу слабења федерације, у пре свега интелектуалним круговима република, почело је да преовладава становиште да треба да дође до попуштања и када је реч о кохезионом јединству федерације, који је обезбеђиво Савез комуниста Југославије. Овај у основи либерални концепт, међутим, отворио је могућност за ново уобличавање националних програма, што се отприлике у исто време догађа у Србији и Хрватској.

На Десетом конгресу Савеза комуниста Хрватске, који је одржан 1970. године, први пут после завршетка рата отворено је разговарано о националном питању, што је представљало својеврстан сигнал да се о овим темама убудуће може отворено расправљати. Друштвени курс, који је ишао у правцу либерализације, отварао је могућности да се поједине теме које су раније биле непожељне у јавном дискурсу, сада нађу у жижи јавних расправа.

Тако је, после Амандмана на Устав СФРЈ, 1971. године, покренута јавна расправа, која се заправо односила на прилагођавање републичких устава новом политичком курсу, односно слабењу федерације.

У Хрватској су зато кренуле расправе о националном питању, које су афирмисале некадашњу визују широке аутономије у Федерацији, а који је својевремено заступао Андрија Хебранг – некадашњи секретар КПХ, касније жртва титоистичког прогона.

Идеја да само Хрватски Сабор, као израз демократске воље Хрвата и Срба у Хрватској може доносити ауторитативне одлуке о унутрашњем поретку Хрватске и њеним односима са другим државама, заступана у различитим облицима, подразумевала је афирмацију националних осећања, односно идеју да само хрватски народ може суверено да одлучује о својој судбини – што је његово неотуђиво право (Irvine 2012: 31).

Ова идеја имала је свој либерални и свој националистички контекст. У либералном духу – она је суверенитет најнепосредније изводила из народне воље, не постављајући ограничења када је реч о његовом усмерењу, мада је за Савку Дагчевић-Кучар, секретара КПХ, и Мику Трипала, члана Извршног одобра СКЈ – било неспорно да је воља народа усмерена ка даљем развоју социјализма. У том смислу, овај „либерални социјализам“ представљао је негацију совјетског етатизма.

У националистичком смислу, акценат није на слободном Сабору као изразу националног суверенитета, него на самој хрватској нацији, чију аутономију Сабор треба да потврди. У том смислу, национална аутономија се најдиректније надовезује на све претходне покушаје успостављања хрватске националне државе, што је у најтврђим варијантама подразумевало рехабилитовање улоге Католичке цркве, па чак и пројекта Независне државе Хрватске.¹

1 У прилог овоме, не треба заборавити транспаренте навијача бројних фудбалских клубова у Хрватској, у том временском периоду, који су прикривено или директно истицали, „болдованим

Фрањо Туђман, који се нашао у попришту идеолошког сукоба који је убрзо избио између Мике Тришала и Савке Дагчевић Кучар са једне, и Владимира Бакарића – који је у почетку и сам подржавао либералне идеје *Хрвајској њрољећа*, вероватно је заступао мекшу националистичку варијанту, односно социјалистички интонирани национализам.

Стављање Тита на Бакарићеву страну, и обрачун са младим партијским кадровима Хрватске, односно обрачун са *Хрвајским њрољећем*, не треба тражити у наводном Титовом заступању федералистичког курса, него у бојазни да се догађајима у Хрватској поткопава његов ауторитет, и кохезионо јединство СКЈ, односно концепт савезне државе. Печат *Хрвајском њрољећу*, међутим, нису дали политичари, него интелектуалци, од којих су многи, касније, капитализовали свој дисидентски статус, после коначног распада СФРЈ.

Када је реч о Србији, ситуација је била унеколико сложенија. Такозвана критичка интелигенција политички је била веома хетерогена – од левичара, који су у политици савезне државе и републичког руководства видели пре свега одступање од основних принципа комунизма (професори Београдског универзитета који су подржали студентски протест 1968. године, пре свега Михаило Марковић, Светозар Стојановић, Љубомир Тадић), преко интелектуалаца који су критички приступили изван обавезујућег комунистичког оквира (Михаило Ђурић, Данило Баста, Коста Чавошки, Војислав Коштуница), и критичара политичког положаја Србије (Добрица Ђосић), до националиста који су били не само за самосталност Србије, него и за ревизију политичког система, односно макар делимичну „рестаурацију капитализма“ (Љубомир Маџар), или, још радикалније, обнову монархије – мада су и они сами изашли из социјалистичког шињела (Комненић, Драшковић).²

Ова хетерогеност се одржала и у ситуацији националне хомогенизације, за време ратова деведесетих година, па и касније, јер су се јасно могли разлучити основни политички погледи најзначајнијих српских интелектуалаца. Другим речима, теза о прерастању социјалистичке критике Федерације у националистички наратив односи се пре свега на политичку елиту, која је у једном тренутку рачунала на помоћ националистичких снага (Vujačić 2007, 84).

словима“, „НДХ“ (шр. Napred Dinamo i Hajduk), величајући „Независну државу Хрватску“ и Анте Павелића, због чега су оптуживани за шовинистичко понашање, што говори о јачини национализма у Хрватској. Овакве ситуацију биле су присутне код навијача фудбалског клуба „Торцида“ и „Динамо“, током утакмице против њихових конкурената из Београда „Црвене звезде“ и „Партизана“. – више о томе на Bajruši, Robert. (2019). *Zašto je vrh partije Torcidu vidio kao prijetnju društvu? Sve je počelo 1950. slavnom utakmicom protiv Crvene zvezde*. Zagreb: Jutarnji. - <https://www.jutarnji.hr/sport/sport-mix/zasto-je-vrh-partije-torcidu-vidio-kao-prijetnju-drustvu-sve-je-pocelo-1950-slavnom-utakmicom-protiv-crvene-zvezde-9591376> - pristupljeno dana 02.02.2024. godine u 16.24 časova.

- 2) Рецензија угрожености српског народа, најпре у Федерацији, а потом и од међународне заједнице, полазећи из ове две базе, социјалистичке и националистичке, резултирала је деведесетих година развитак мноштва политичких артикулација идеја о будућности Србије. Левичари су делимично прешли у социјалдемократе и либерале (Светозар Стојановић, Миладин Животић, Небојша Попов), а тврдокорни националисти у меке десничаре (Вук Драшковић); такође, неки „мекки“ националисти постали су критичари либерализма (Коста Чавошки), а комунистички критичари социјализма пристајале пута и социјализам изван обавезујућег оквира „диктатуре пролетаријата“ (Михаило Марковић).

Међунационални антагонизми, који су несумњиво последица бурних историјских догађаја на Балкану, представљају базу за све сукобе између нација у Југославији; овај антагонизам је био уклопљен у различите наративе – комунистички или националистички, али је његова база иста: страх од *gruoi* је у корену сваке националне хомогенизације, која је код југословенских народа представљала одговор на различите облике угрожености, у разнородним тешким историјским приликама.

Ову критику интелектуалну климу и у Србији су омогућиле промене на политичком врху, а пре свега долазак свежих политичара – Марка Никезића и Латинке Перовић, који су се отворено залагали за либерализацију СКС, односно за плурализам у оквиру Савеза комуниста.

Српски интелектуалци су уочили опасност која је промакла либералном партијском руководству – да промењени односи у федерацији и јачање ингеренција република, српски народ доводи у посебно неповољан положај, јер много Срба живи изван Србије, па је кризом федерализма поново отворено питање њиховог националног опредељења.

Још током јавне расправе, уочи доношења Амандмана на устав СФРЈ, којима је предвиђено давање посебне аутономије покрајинама, односно њихово дефинисање као друштвено-политичких заједница, Михаило Ђурић, професор Правног факултета у Београду, у говору и тексту „Смишљене смутње“, указао је на посебно неповољан уставно-правни положај Србије који исходи из ових решења, због чега је био осуђен на затворску казну.³

Ђурић је, осим наведеног, тврдио да се новим уставним решењима не само мења карактер досадашње државне заједнице југословенских народа, него да се њима „одбацује и сама идеја такве државне заједнице“: „Треба бити начисто с тим да је Југославија већ данас готово само географски појам, будући да се на њеном тлу или, тачније, на њеним развалинама, и то под маском доследног развијања равноправности између народа који у њој живе, успоставља неколико самосталних, независних, чак међусобно супротстављених држава“ (Ђурић 1994: 16).

У таквој ситуацији, према Ђурићу, треба се запитати о судбини српског народа изван Србије, приликом раздруживања Југославије: „Уставне промене које нам се данас стављају у изглед могу само још више да погоршају овај и онако незавидан положај српског народа. У границама садашњих република, уколико се оне претворе у државне, Срби би имали само две могућности: да помажу у остваривању туђе националне државности (хрватске или македонске) или да иживљавају некакву своју регионалну државност (црногорску или босанско-херцеговачку). Можемо ли мирне душе прећи преко тога, можемо ли сматрати да нас се то не тиче, можемо ли се заваравати тиме да ће се то већ некако решити само од себе?“

Ђурић закључује да се у таквој ситуацији српски народ мора окренути себи самом, да почне да се бори за свој угрожени идентитет и интегритет. Српски се народ, као и у претходној југословенској заједници, превелике ослаонио на идеју заједничке државе, и зато није водио бригу, као најбројнији конститутивни народ,

3 „У СР Србији живи процентуално мање Албанаца него у СР Македонији, па ипак су Албанци само у СР Србији добили аутономну покрајину у којој су се Срби нашли у подређеном положају према њима“, М. Ђурић, „Смишљене смутње“ у *Искусиво разлике*, БИГЗ, Београд, 1994, стр. 16.

о својим националним интересима у случају да Југославије престане да постоји. Иако то није рекао, Ђурић између редова имплицира да су други југословенски народи на трагу сопственог националног програма у знатно повољнијем положају, и да су баш из тог разлога Срби потенцијално најугроженији. Текст уставних амандмана потврђује ову бојазан, да ће српски национални идентитет бити подређен националним интересима других република.

Овакве констатације представљале су далекосежно сагледавање перспективе српског националног идентитета у Трећој Југославији. За партијске кадрове на Правном факултету, на Београдском универзитету, баш као и за савезни партијски естаблишмент, оне су представљале авет повампиреног српског национализма, са којим се социјалистичка заједница мора немилосрдно обрачунати.

Обрачун са Ђурићем, који је на крају правоснажно осуђен на девет месеци затвора, упркос отвореним апелима да буде аболиран, који су долазили чак и од једног Ернста Блоха, односно његово удаљавање са Правног факултета, показује да је у његовим текстовима јасно уочена опасност од политичког преокрета у круговима српских интелектуалаца. Па ипак, у целини, обрачун са српским интелектуалцима био је блажи, и по тежини изречених казни и по обухвату оптужених у односу на *Хрвајско црољеће* – вероватно из разлога што се у Хрватској радило о *йокрејџу*, док је у Србији то била ствар шачице интелектуалаца, који никада нису имали озбиљнијег утицаја на јавно мњење (в. Баста 2020: 200).

Након продубљивања економских и друштвених проблема током осамдесетих година, Српска академија наука и уметности је, као рефлексију на хрватске и словеначке зборнике о узроцима југословенске кризе, 1986. започела израду нацрта Меморандума, у коме је економским и политичким проблемима приступљено са више аспеката, а посебан део посвећен је проблему Косова.⁴

У Меморандуму се, најпре сагледава неповољна економска ситуација, што је у време његовог настанка свакако основни генератор незадовољства већине грађана, не само Србије, него и осталих република у оквиру СФРЈ. С тим у вези, констатовано је да се из кризе не може изаћи без темељних промена политичког система. У Меморандуму између осталог стоји: „Данашњу економску ситуацију у нашој земљи карактерише крајње неповољна комбинација стагнације, високе незапослености, инфлације и сталног пада реалног животног стандарда. Огроман инострани дуг блокира излаз из те ситуације драстичним смањењем могућности инвестирања у бржи развој, и довођењем земље у све већу финансијску и технолошку зависност од иностранства“ (Marković 1994: 223).

Поред залагања за демократизацију политичког система, која ипак не противречи самој идеји социјалистичког уређења (један од аутора меморандума, Михаило Марковић, залагао се за политички плурализам у оквиру Социјалистичког савеза, а не за вишестраначки систем) – Меморандум заговара већи суверенитет народа, и у оквиру република већи степен људских права, али, истовремено се залаже и за мања права националних мањина, када је реч о политичкој самоуправи (в. Soso 2002: 182). Другим речима, Меморандум јасно артикулише оно што је представљало

4 Меморандум САНУ био је подељен у два дела, „Криза југословенске привреде и друштва“ и „Положај Срба и српског народа“, у десет тематских одељака.

проблем политичког функционисања СР Србије, на начин на који ће то, само три године касније, постати званични наратив српске политичке елите:

Покрајине су потпуно аутономне у одлучивању, а преко заједничке републичке скупштине оне могу одлучивати о унутрашњим стварима уже Србије, која, са своје стране, нема никаква права у односу на покрајине. Дакле, положај српског народа је апсурдан и неодржив, већ у сопственој републици (Soso 2002: 238).

Меморандум не доводи у питање останак федералне државе, али се отворено залаже за уставно-правно побољшање положаја српског народа, што је у време његовог настанка разумевано као искорак из социјалистичких претпоставки даљег развоја југословенске социјалистичке заједнице.⁵

Тешко је рећи колико су овакве оцене утицале на промену ставова руководства Србије. Можда је примереније претпоставити да су неки од критичких интелектуалаца у међувремену успостављали одређене релације са новим политичким руководством у Србији, пре свега са Слободаном Милошевићем, и да су у таквој ситуацији били у прилици да непосредно утичу на политичку артикулацију већ присутних интенција српског руководства.

Међутим, овим се не одговара на питање како је дошло до промене самих интенција, или, можда примереније – у чему су разлике између политике Ивана Стамболића, који се после четворогодишње паузе први заложиио за „враћање проблема Косова на дневни ред српске и југословенске политике“, и Слободана Милошевића – који је тежње српског руководства, од Петра Стамболића и Драже Марковића, преко Ивана Стамболића – довео до реализације, амандманима на Устав СР Србије из 1989.

Са друге стране, Меморандум је свакако убрзао политичку мобилизацију српске елите – зато што је оголио политичка сучељавања испод површине званичних републичко-партијских односа, јасно акцентирајући све оно што се у то време није могло јавно изговорити на званичним састанцима државних и партијских органа. Осамдесетих година осећају се и све отвореније напетости змеђу СР Србије са једне, и СР Словеније и СР Хрватске, са друге стране. У анализи ситуације на Косову, хрватски и словеначки листови углавном бране аутономију Косова, уз тврђе да је главни узрочник међунационалних сукоба, у ствари – великосрпски национализам.⁶ Меморандум је, у том смислу, изнео аргументе који су имали интелектуалну тежину, у побијању поменутих навода.

Меморандум САНУ представљао је покушај редефинисања целокупног политичког система, са посебним освртом на ситуацију на Косову. Однос према

5 У том је правцу ишла и критика Академије од стране Ивана Стамболића. Посебно је истичана оцена из Меморандума да српски народ на Косову трпи „политички, правни и културни геноцид“, за шта је оптужен режим, који доследно спроводи наратив Коминтерне, по коме је за останак савезне државе неуспешно стајало обзудавати великосрпску хегемонију, иако је у пракси управо српски народ изручен најгрубљем насиљу, види у П. Ристановић, *Српска интелектуална елита и косовско питање*, докторска дисертација, Филозофски факултет, Београд, 2016, стр. 656.

6 Словеначки политичар Јоже Смоле је, на пример, још на затвореној седници Централног комитета СК Југославије, 1981. године (после великих априлских протеста и догађаја који су означени као – контрареволуционарни) заступао становиште да Албанци са Косова имају право на самоопредељење, па самим тим и на стварање независне републике (Ристановић 2016: 204).

Меморандуму, који је у незавршеној форми објављен, доводи до поларизације у српском партијском руководству, што се непосредно одражава на потоњи успон Слободана Милошевића. У државном и партијском руководству Србије долази до све отворенијих сукоба у ставовима о начинима решавања проблема на Косову, и уопште редефинисања односа између уже Србије и њених аутономних покрајина, што кулминира најпре сукобом Слободана Милошевића са Драгишом Павловићем, председником Градског комитета ЦК Београда, а потом и са Иваном Стамболићем, председником председништва СР Србије.

Питање редефинисања савезне државе, надаље, покренуто је и у Словенији, с тим што је овде заузет радикалан курс који је ишао у правцу раздруживања, односно потпуног изласка Словеније из југословенске заједнице.

У ситуацији економске кризе, долазиле су до изражаја разлике проистекле из неравномерне развијености југословенских република. Грађани СР Србије могли су да се увере да Словенци и Хрвати, са приморја и из већих градова, имају већи животни стандард, да многи имају већа месечна примања или друге бенефиције; на другој страни, Словенци су били на изванредан начин фрустрирани економском политиком, која је подразумевала арбитражу СКЈ, када је реч о будућем друштвено-економском развоју СР Словеније – као и политиком демократског централизма, за коју су сматрали да није у пропорцији са моделом да сваки републички или покрајински ентитет доноси јединствену одлуку, уместо индивидуалног гласања на централним партијским конгресима, јер то пружа прилику Србији (која је имала највише делегата), да у извесној мери утиче на политику СКЈ одсудније него комунистичке партије (осталих ентитета).⁷ Ова се тензија осећала и на нивоу такозваних „обичних грађана“, чланова Партије (Владисављевић 2017: 260).

Михаило Марковић у својим мемоарима под насловом *Јуриш на небо* препричава један сусрет српских и словеначких интелектуалаца, који се одиграо у кафани „При мраку“, на периферији Љубљане 1985. године. Марковић, Љубомир Тадић и Добрица Ђосић, састали су се са Франце Бучаром и Иваном Урбанчићем и Тоне Хрибаром, из кога се види да су Словенци, две године пре објављивања радне верзије Меморандума, већ имали јасно утемељену националну политику, у да је према њима највећа опасност по Федерацију долазило од великосрпске хегемоније (Марковић 2009: 195).

Не може се рећи да су Словенци плебисцитарно били за раздруживање – будући да се на политичкој сцени у најсевернијој републици СФРЈ јавља мноштво идеја у вези са редефинисањем места и улоге Словеније у будућој заједници – од отворених ставова о потреби раздруживања, преко идеје и најширој могућој суверености република у лабавој федерацији (или конфедерацији), преко идеја о напуштању демократског централизма у Савезу комуниста, што је представљало основу спора

7 У којој мери је ово значајно, када „социјалистички патриотизам“ уступи место националној хомегенизацији показале последњи конгрес СКЈ, на коме су делегати из Босне и Херцеговине и Хрватске, етнички – Срби, гласали, или били спремни да гласају – сходно интересима СР Србије, односно за предлоге Слободана Милошевића. Додуше, Божић Божићевић, као босанско-херцеговачки члан председништва СФРЈ, када се одлучивало о евентуалном увођењу ванредног стања у земљи у марту 1991. године, није заступао српске интересе због тога што је био уцењен изношењем дискредитијућих података о његовој личности.

између делегације Србије и Црне Горе са једне, и делегације Словеније са друге стране, на последњем Конгресу СКЈ у Београду, 1990. године.

Суочена са доминацијом делегата које је контролисао Милошевић, делегација Словеније демонстративно напушта 14. Конгрес СКЈ, а уследило је и повлачење дела делегације Хрватске (остали су само представници који су по свом етничком опредељењу били Срби); на Конгресу није изабрано ново руководство, па СКЈ убрзо *de facto* престаје да постоји.

Криза једине партије у социјалистичкој Југославији прераста у општу политичку кризу савезне државе, долази до јачања националистичких покрета, нарочито у Хрватској, где Хрватска демократска заједница, на челу са Фрањом Туђманом, односи убедљиву победу над хрватским социјалистима.

Са друге стране, у преговорима републичких руководства, аргумент против настојања Србије да се оствари значајна аутономија, пре свега Срба у Крајини, базиран је управо на статусу Косова, унутар још увек живуће Федерације; наиме, од стране Хрвата и Словенаца, тражен је реципроцитет у решавању овог односа, што је у ствари био политички маневар, јер је било сасвим јасно да Милошевић на то не може да пристане.

Сви ови моменти имали су своју интелектуалну артикулацију, пре свега код Михаила Марковића, али и код Слободана Жуњића, српског филозофа који се у време драме распада Југославије и решавања косовског питања налазио у САД.

Михаило Марковић, нарочито у својим мемоарима, помно анализира све етапе које су довеле до оружаних сукоба на Косову, и питање интервенције НАТО пакта. Оно што је за овај рад од посебне важности је, као и у Ђурићевом случају, јасно и теоријски фундирано образлагање суштине сукоба, и артикулација српских националних интереса, али у суочавању са универзалним етичким начелима, и принципима међународних односа.

У тексту који је настао у време доношења Амандмана на Устав Србије, Марковић најпре истиче неравноправан положај који је Србија имала у југословенској федерацији: „... треба превазићи апсурдни положај Србије као конфедерације у конфедерацији, и покрајина које су номинално аутономне области, а у ствари претендују да су суверене државе..“ (Марковић 1994: 334). Овде се не ради о националним интересима, који су апстраховани из контекста тада чврсто важећих социјалистичких вредности: неравноправан положај Србије у односу на остале републике суштински је значао експлоатацију радничке класе Србије, њену подређеност, а то онда повлачи и подређеност осталих радних људи и грађана – интересима других република, односно својеврсну националну експлоатацију. У немогућности да самостално одлучује о областима о којима су друге републике доносиле суверене одлуке, Србија је тако све значајније заостајала, што је подразумевало и успоставање поменутих неравноправних односа.

Да Марковић ситуацију посматра комплексно, потврђује и његово увиђање других проблема који оптерећују тадашње српско друштво, попут корупције - као и неефикасност привреде, релативна спорост у демократизацији друштва (коју Марковић, да поновимо, види пре свега као плурализам у оквиру Социјалистичког савеза).

Са друге стране, Марковић, који не само да је био и остао наш интернационално најпознатији филозоф, него је био у прилици и да сарађује и да дебатује

са најзначајнијим интелектуалцима с краја прошлог века – јасно и недвосмислено оцењује да су ултиматуми Европске уније о решавању косовске кризе (слично претходним сличним ултиматумима о решавању југословенске кризе), не почивају ни на каквим принципима, и да према томе подразумевају суштинску неравноправност, засновану на војној и политичкој моћи Запада.

Упоредо са расправом о српским националним интересима, дакле, Марковић разматра и основне вредности темеља, на којима почива политика ЕУ и САД. У том смислу, политика Запада према Косову подразумева једно некритичко и не-принципијелно разумевање вредности демократије, које је подређено интересима капитала (Марковић 1994: 417).

Слободан Жуњић, који је неуморно настојао да у америчкој универзитетској средини објасни компликоване разлоге кризе у Југославији, распада Федерације и ратова у Хрватској, Босни и на Косову, такође указује на идеолошку позадину политике Запада; примат слободног предузетништва над демократијом, односно мишљења експерата над одлукама које треба да донесу обични неинформисани људи – одређује да ове одлуке не могу да буду принципијелно засноване, јер се већ на почетку зна ко је квалификован за доношење важних политичких одлука (Жуњић 2009: 574). Другим речима, либерални закони су темељ успешне заједнице, али само уколико су производ експертиза; насупротив томе, јавни интерес оптерећује приватну иницијативу. У првом случају, индивидуалне преференције грађана морају да буду спутане, односно подређене Закону, а у другом – индивидуалне преференције не смеју да буду угрожене јавним интересом.

Такође, а то је углавном занемаривано у многим иностраним али и овдашњим анализама кризе на Косову, *ирендејтизам* и протест на Косову сежу далеко пре Милошевића, и они су били усмерени не само против Србије, него и против целокупне југословенске заједнице (Исто: 671).

КОЛОНИЈАЛНИ ДИСКУРС

У периоду након одласка Слободана Милошевића са политичке сцене, у ситуацији убрзаног преласка на либералне вредности, у Србији је промовисано експертско сагледавање проблема: још у изборној кампањи, уочи републичких избора 2001. године, једна политичка партија је као свој слоган имала реченицу: *економија исјред њолијике*. У овој синтагми, економија је разумевана као стручно, експертско знање, а политика је поприште различитих идеја и ставова: предлози ове политичке групације, према томе, треба да имају предност у односу на другачије политичке интенције, зато што су настали из експертске анализе.

Овај *ескиерџиски дискурс* имао је у Србији од почетка и елементе колонијалног дискурса. У свакој анализи полази од постављених граничника, који се не разматрају. Другим речима, овде се непосредна политичка стратегија националне безбедности, када је реч о Косову, оправдава не тренутним односима моћи, него апологијом оних параметара који су испостављени као непревладиве „дрвене линије“ моћних земаља Запада, и међународних организација у којима оне имају највише утицаја.

Један од првих граничника, који се некритички преносе из вредносног миљеа Запада свакако је поглед на балканске народе као на недовољно цивилизацијски зрела друштва, која тек треба да завреде признање од цивилизованијих народа. Овај *балканистички дискурс*, о недовољној развијености балканских народа, међутим, прихвата се као парадигма за друштвено деловање код бројних интелектуалаца, и правда експертском анализом непосредне користи прихватања других граничника, односно непосредних упута у политичком деловању (Šijaković 2000: 17).

Назив „колинјални дискурс“ води порекло из саморазумевања колонизатора као *цивилизатора*. Други, односно онај који треба да буде цивилизован, у том је смислу непризнат у својој другости, односно поништен у својој различитости. Та се *грујоси* поставља као супротност цивилизованости, као некакво дилувијално стање (Ibid: 45).

Ово *иониишење грујо* онемогућује колонизатора да себе рефлектује, да изађе из неиспосредоване свести о себи. Такав дискурс, у том смислу, представља – *фрагментацију* стварности; историјске и политичке околности посматрају се изоловано, дакле нерелективно, односно сваки фрагмент подразумева један изоловани случај, коме се приступа полазећи од јединствене неиспосредоване матрице.

Да би се разумели корени колонијалног дискурса мора се, међутим, сагледати такозвана шира слика, на основу које постаје јасно из ког су разлога одређени интелектуални кругови у Србији одустали од заштите националних интереса, односно зашто су националне интересе Србије могли да сагледају само у контексту оквира експонената глобализације.

Међународне финансијске структуре ограничавају аутономију националних држава не само у сфери државног уређења, него и када је реч о социјалној и здравственој политици, растерећујући на тај начин међународне инвеститоре, стварајући од многих земаља трећег света праве „бесцаринске зоне“, у којима не владају готово никаква начела заштите запослених.

С друге стране, инвестиције се селе у оне делове света у којима је могуће обезбедити јефтину радну снагу и минималне мере заштите радника. Притом, инвеститори немају никакве обавезе према овим државама ни локалној средини, па је чест случај затварања фабрика, после само неколико година пословања, ради њиховог пресељења у друге делове света, где су обезбеђени још бољи услови за оплодњу капитала.

Све већи број корпорација постаје геосентричан, раскида са посебним локалним миљеом, са лојалношћу према својим радницима, локалним заједницама и националним државама (Печујлић 1998: 66).

Уместо класних односа унутар националних држава, глобализација доноси формирање светске владајуће класе, која је „на економском плану организована у Светску банку, Међународни монетарни фонд и Светску трговинску организацију, на војном у Организацију северноатлантског пакта, а на политичком у Организацију уједињених нација, у мери у којој бирократска машинерија ове организације својим чињењем и нечињењем доприноси легализацији кршења Повеље УН и аминовању освајачких ратова под лажним изговорима заштите светског мира“ (Vratuša 2013: 2017).

За разлику од облика капитализма који је доминирао још у последњим деценијама прошлог века, глобални капитализам није утемељен на националном суверенитету, већ су његови носиоци транснационални финансијски капитал,

корпорације и Међународни монетарни фонд, чија је улога у процесу глобализације стратешки веома значајна. Ова промена има за последицу да уместо развоја, као императива националних економија, сада имамо преваљенцију ефикасности, односно оплодње капитала, који више није национално одређен, па утолико профит не доприноси националном просперитету (Robinson 1995: 11).

Изласком из оквира националних економија, капитал постаје мобилнији, а приходи корпорација надмашују приходе мањих држава. То претпоставља померање тежишта власти са националних држава на корпорације и нашоце транснационалног капитала. Суверенитет, међутим, овде не треба идентификовати са снагом државног апарата и његовим легитимитетом. Државе, чија је привреда препуштена међународном капиталу могу бити и моћне и легитимне, с тим што њихова снага и ауторитет који имају над становништвом суштински више нису у националном интересу (Ibid: 23).

Овај процес не захвата једнаким интензитетом све државе. Поступно губљење суверенитета посебно је изражено када је реч о земљама трећег света, или оним државама које су погођене кризом локалне економије. Контрола, за рачун транснационалног капитала, обавља се преко Међународног монетарног фонда, који помоћ условљава променом националних економија, и политичким уступцима, што пре свега претпоставља њихово ослањање на страни капитал, а на унутрашњем плану – драстичну дерегулацију: када су, доследно мерама које је прописао сам Међународни монетарни фонд, економије земаља Азије доспеле у кризу, захтевано је, пре свега укидање својинских ограничења за страни капитал, ограничавање радничких права, односно укидање субвенција за најосновније потребне становништва, што је захтевано од владе Индонезије. Мере које је диктирао ММФ нису допринеле побољшању услова живота становника поменутих држава, али су зато уништиле локалну економију, и омогућиле транснационалним компанијама да дођу до великих производних објеката по ниским ценама (Nakarada 2004: 107).

Оно што ММФ треба да учини, јесте уједначавање економских правила, сходно интересима транснационалног капитала, док на војном плану, сличну ситуацију треба да обезбеде западни војни савези, као и политичке организације, које врше перманентан притисак на националне владе. Универзална доминација света капитала, зато, за неке теоретичаре, попут Френсиса Фукујаме, представља оваплоћење идеје вечног мира, односно „крај историје“:

Ако нетко жели створити лигу нација према Кантовим препорукама, која неће патити од фаталних рупа које су уништавале претходне међународне организације, онда је јасно да би та лига више требала наликовати на НАТО него ли на УН - тј. то би требала бити лига истински слободних држава повезаних заједничком оданашћу либералним начелима. Таква би лига требала бити много способнија за снажну акцију у сврху заштите колективне сигурности од претњи које долазе из недемократског дела света. Државе које би је стварале требале би бити у стању живети према правилима међународног права у својем међусобном саобраћању. Заправо, такав Кантовски либерални међународни поредак појавио се хоћеш-нећеш током хладног рата, под заштитним кишобранима организација какве су НАТО, Европска заједница, ОЕЦД, Група седморице, ГАТТ, и других, које су као предуслов за чланство поставиле либерализам (Фукујаме 1998: 136).

Вечни мир овде претпоставља „грађење нација”, односно успостављање јединственог културног обрасца, који би имао планетарно важење. Уместо некадашњег облика суверенитета, који је почивао на традицији, аутентични културни обрасци подводе се под универзалне културне оријентире, у које, како то показује претходни цитат, свакако спада – либерализам. На тај се начин стабилизује власт, иако ова стабилизација почива на међународној помоћи, која је, у ствари, допринела коначној разградњи првобитног националног суверенитета (Фукујама 2008: 115). Да Фукојама, како би теоријски оправдао своју идеолошку концепцију вечне доминације Запада и тзв. краја историје, на искривљен начин интерпретира Кантову идеју вечног мира, није тешко уверити се ако упоредимо његово тумачење са оним Зорана Кинђића. Након што је подсетио на религијску позадину идеје вечног мира,⁸ Кинђић истиче да је немачки филозоф „зазирао од превременог формирања унитарне међународне државе, свестан опасности да би она лако могла да се изроди у деспотију“ (Кинђић 2016: 68). Због тога Кант уместо „позитивне идеје једне светске републике“ предлаже, „као негативни сурогат“ (Кант 1995: 50), формирање савеза мира независних просвећених држава.⁹ Кант је далековидо увиђао да је неопходно у јединству сачувати моменат разлике, што значи да није био за доминацију једне велике силе, већ за федерацију независних субјеката.

Термин империјализам погодан је као ознака за ограничавање или подривање суверенитета, али за разлику од оног империјализма који су имали у виду класици марксизма, овде се више не ради о монополским односима. Иако на први поглед изгледа да моћне земље, попут САД, уводе културне образце, и тако, у ствари, иду у правцу планетарне доминације, овде се не ради о ширењу националних економија, него о планетарној оплодни капитала, који нема домовину, који није уоквирен и одређен некаквим топосом.

То не значи да „нови” империјализам није постакинут сличним механизмом као „стари”. И у једном и у другом случају, наиме, усавршавање, односно аутоматизација процеса производње условљавају пад просечне профитне стопе. Другим речима, сталоно расте проценат капитала који се улаже у средства за производњу, јер се на тај начин настоји савладати конкуренција. Улагање у аутоматизацију производње, међутим, резултира да је у производњу само пренесена вредност овог улагања. Усавршавање производње оставља у другом плану радну снагу, чијом се експлоатацијом, у ствари, једино може произвести вишак вредности. Зато криза која настаје у центрима капиталистичке производње изискује наметање суровог капиталистичког поретка на периферији, односно успостављање рада без надокнаде и темељитијег коришћења ресурса на периферији. Може се рећи да је овај механизам макар

8 После навођења карактеристичних места из Старог и Новог завета Кинђић истиче да су „темељну хришћанску миротворачку идеју, која преживљава и у секуларизованој форми”, поједини нововековни мислиоци покушали да актуализују у својим политичким концепцијама „успостављања друштвеног стања трајног мира“ (Кинђић 2016: 62).

9 Кинђић указује да је Кант био склон уверењу да је само провиђење онемогућило саможиву намеру моћника за постизањем вечног мира тако што би, стварањем једне јединствене свемоћне државе, он завладао целим светом. Да би спречило гушење слободе и право на различитост, провиђење је „међу људе унело разлику у језику и у вери“, чиме се знатно отежава успостављање беспоговорног јединства (Кинђић 2016: 83).

делимично заступљен и у савременом империјализму. Велике фирме и корпорације селе производњу у места где има јефтине радне снаге, подстичући, путем експлоатације, стварање вишка вредности (Neš 2007: 61). С друге стране, капитал се из моћних земаља такође сели, и под неповољним каматним стопама нуди државама ослабљеног суверенитета, чиме се, заправо повећава њихова зависност од кредитора, што отвара нове могућности за мењање оних закона и прописа који ће националну економију ставити под контролу (Vratuša 2012: 211). Међутим, сам однос центра периферије је утолико промењен, што се они просторно више не могу изразити на географској карти. Иако се производња сели у сиромашне земље, то не значи да велике државе, у којима се бележи пад инвестирања, од тога имају непосредне користи, баш из разлога што се, као што смо покушали да покажемо, променио субјекат овог империјалног пројекта, односно прешао са националног на наднационални ниво.

На политичком плану то значи да су мале државе изложене притисцима међународних финансијских организација, војних савеза и дипломатских мрежа, у функцији не само гео-стратешких интереса, него и зарад међународног капитала. Идеја о несметаном протоку капитала, роба, људи и услуга сведочи о стратешком значају десоверенизације.

Део домаће интелигенције не само да дословно подржава идеје либералног капитализма, него интересе мултинационалног капитала често претумачује као демократске процесе. Тако се на домаћој интелектуалној сцени некритички усваја да је либерализација друштва исто што и демократизација, иако ово не само да нису комплементарни процеси, већ су према мишљењу самих либералних теоретичара у многе и међусобно супротстављени – што највише долази до изражаја у радовима Хајека и Фридмана (Garrison 2007).

ЗАКЉУЧАК: ДА ЛИ ПОСТОЈИ МОГУЋНОСТ УНИВЕРЗАЛНОГ ДИСКУРСА?

Један од појмова који су у колонијалном дискурсу добили на значају је појам отвореног дијалога. То подразумева да се дијалог одвија у институцијама које су засноване на вредностима једног становишта у спору, које сасвим тим добија привилегован значај. Тако се на рацијом о слободном дијалогу, у ствари промовише један некритички, односно експертски, већ донети, оквир.

Критички приступи, који излазе из поменутог оквира, у опасности су да буду одбачени или жигосани као ретроградни, ревизионистички, па чак и дилувијални, односно њима се одриче сама дискурзивна форма; изван успостављеног институционалног оквира у том смислу нема простора за академску расправу, за артикулисане политичке ставове – што показује Фукујамино отворено залагање за наметање стандарда, универзалног политичког економског оквира, као услова за улазак у „заједницу цивилизованих народа“.

На домаћој интелектуалној сцени приметно почиње да доминира управо колонијални дискурс, чији носиоци су представници компрадорске и аутошовинистичке интелигенције. Путем коментара или „експертиза“ политичких аналитичара,

преко политичке артикулације „неминовности повезивања са светом“, односно „прихватања либерално-демократских вредности“, интелектуално глајхшалтовање намеће се као парадигма интелектуалног и просветног напретка. Они који сумњају, како то каже филозоф Младен Козомара, бивају приказани као „авантуристи, који заједницу излажу погибели“ (Козомара 2006: 84).

У том одустајању од важности мишљења и некритичком прихватању углавном идеолошких ставова, који доминирају и на светској интелектуалној сцени, колонијални дискурс се подразумева као пожељни манир понашања, међу интелектуалцима или политичарима. Такав дискурс, разумљиво, подразумева и прихватање међународно осмишљених *решења* косовског питања.

Немогућност помирења поменутих дискурса, према томе, показује како у ствари није могућ никакав дијалог о Косову, ни у иностраним ни у домаћим релацијама. А то већ само по себи представља претњу да због изостанка *йолемике* поново дође до стања *йолемоса*, *шито можда водеће зајадне силе и желе*.

ИЗВОРИ

Robert Bajruši. „Zašto je vrh partije Torcidu vidio kao prijetnju društvu? Sve je počelo 1950. slavnom utakmicom protiv Crvene zvezde“. Zagreb: Jutarnji. - <https://www.jutarnji.hr/sport/sport-mix/zasto-je-vrh-partije-torcidu-vidio-kao-prijetnju-društvu-sve-je-pocelo-1950-slavnom-utakmicom-protiv-crvene-zvezde-9591376> (приступ 02.02.2024.)

Крфска декларација - <https://marinknezovic.files.wordpress.com/2016/09/ujed.pdf> (приступ: 25.05.2022.).

ЛИТЕРАТУРА

Антонић 2008: Слободан Антонић. „Културни рат у Србији“. Београд, Завод за уџбенике.
Владисављевић 2020: Небојша Владисављевић. „Антибирократска револуција“. Београд, Архипелаг.

Деретић 2011: Јован Деретић. „Културна историја Срба“. Београд, Евро-Ђунти.

Деспотовић 2007: Љубиша Деспотовић. „Српска политичка модерна“. Београд, Каирос.

Ђурић 1994: Михаило Ђурић. „Смишљене смутње“ у „Искуство разлике“. Београд, БИГЗ.

Жуњић 2009: Слободан Жуњић. „Модерност и филозофија“. Београд, Плато.

Јовић 1998: Дејан Јовић. „Југославија, држава која је одумрла“. Загреб, Прометеј.

Кант 1995: Имануел Кант. „Вечни мир“. Београд – Ваљево, Гутенбергова галаксија.

Кинђић 2016: Зоран Кинђић. „Кантова идеја вечног мира“, у Српска политичка мисао, 2/2016

Козомара 2006: Младен Козомара. „Четири предавања о уму“. Београд, Плато.

Марковић 2007: Михаило Марковић. „Јуриш на небо. Ка ушћу“. Београд, Просвета.

Марковић 1994: Миодраг Марковић. „Оспоравања и ангажовања“. Београд, БИГЗ, Генекс-штампа, Просвета, СКЗ.

Николић, Цветковић 2018: Коста Николић и Срђан Цветковић. „Срби и Албанци на Косову и Метохији у 20. веку (1912-1990)“. Београд, Институт за савремену историју.

Скакун 1982: Милан Скакун. „Балкан и велике силе“. Београд.

Шијаковић 2000: Богољуб Шијаковић. „Критика балканистичког дискурса: Прилог деноменологији „другости“ Балкана“. Никшић, Јасен.

Fukujama 1998: Frensis Fukujama. „Kraj istorije i poslednji čovjek“. Zagreb, Svjetovi.

Fukujama 2007: Frensis Fukujama. „Građenje države“. Beograd, IGP „Filip Višnjić“.

Gadamer 1996: Hans G. Gadamer. „Um u doba nauke“. Beograd, Plato.

Garrison 2007: Roger W. Garrison. „Hayek and Friedman: Head to Head“. Alabama, Auburn University.

- Hobsbaum 1996: Erik Hobsbaum. „Nacije i nacionalizam od 1780. Program, mit, stvarnost”. Beograd. Filip Višnjić.
- Irvine 2012: Jill Irvine. „Hrvatsko proljeće i raspad Jugoslavije”. Politčke analize.
- Koljević 2010: Bogdana Koljević. „Biopolitika i politički subjektivitet”. Beograd. Službeni glasnik.
- Nakarada 2004: Radmila Nakarada. „Globalizacija i tranzicija. Tranzicija deceniju posle: pouke i perspektive”. Beograd. Institut za evropske studije.
- Petrović 1986: Gajo Petrović. „Mišljenje revolucije”. Zagreb. Naprijed.
- Robinson 1995: William Robinson. „Promotion Poliarshy, Globalization, US Intervensions and Hgemony”, Cambridge. Cambridge Unibersity Press.
- Sartre 1977: Jean-Paul Sartre. „Intelektualci i radnički pokret”. *Marksizam u svetu*. Novi Sad. NIP „Komunist”.
- Dragović-Soso 2002: Jasna Dragović-Soso. „Saviors of the Nation?: Serbia’s Intellectual Oposition and the Revival of Nationalism”, London. C. Hurst & Co. Publishers.
- Vratuša 2013: Vera Vratuša. „Globalizacija i desuverenizacija”. Beograd – Kosovska Mitrovica. Srpsko filozofsko društvo/Institut za uporedno parvo.
- Vujačić 2013: Veljko Vujačić. „Sociologija nacionalizma”. Beograd. Službeni glasnik.
- Weber 1989: Max Weber. „Protestantska etika i duh kapitalizma”. Sarajevo. Svjetlost.

Stefan N. ANĐELKOVIĆ

KOSMET AND COLONIAL DISCOURSE

SUMMARY

In intellectual debates, as well as in the field of political confrontation, in Serbia, for years, they have been on the side of the extreme opposing population, which we can collectively call the national discourse. These two discourses also determine the reception of the current Kosovo problem. The national discourse, although present in numerous retouches, from the left to the extreme right, represents a critical confrontation with theoretical “principles” and political “solutions”, regardless of their origin. Collinial discourse, on the other hand, implies the acceptance of both intellectual matrices and political platforms, which are established in international cultural or political centers. In this sense, the colonial discourse is articulated as an expert discourse. In other words, here the immediate political strategy of national security, when it comes to Kosovo, is justified not by the current power relations, but by the apology of those parameters that have turned out to be insurmountable “red lines” of powerful Western countries and international organizations in which they have the most influence. One of the concepts that gained importance in the colonial discourse is the concept of open dialogue. In this sense, collinear discourse actually makes critical discourse impossible, that is, the questioning and critical reception of ideologically or politically based solutions to the Kosovo issue.

Keywords: Intellectuals, Colonial discourse, National discourse, |Nationalism, Criticism, Kosovo issue.